

HERMENEVS

2^e JAARGANG, AFL. 5 — 15 JANUARI 1930

Iets over de begrippen „menschheid”, „mensenliefde” en „menschelijkheid” bij de Grieken.¹

Humaniteit is klaarblijkelijk een term van Romeinsche herkomst; en degene die, met een Rücksichtslosigkeit tegenover den lezer, die wij onbillijkerwijs te veel uitsluitend aan Duitsche geleerden toeschrijven, een kilo-zwaar werk aan de omschrijving van „antike Humanitat” heeft gewijd, speurde nagenoeg alleen de velerlei schakeeringen van dit begrip na zooals Cicero het gehanteerd heeft. Wilamowitz loochende het bestaan er van bij zijn Grieken; humaniteit, meende hij, is zoo volkomen ongrieksch, „dass die Sprache nicht einmal ein Wort dafür hat.” Misschien alleen reeds als bijdrage tot bestrijding van de veelverbreide misvatting dat, als in een taal een woord ontbreekt, bij het volk dat haar gesproken heeft het daarmee aangeduide begrip onbekend moet zijn geweest, slijnt het de moeite waard de mate van juistheid zijner verzekering nader te onderzoeken. Hebben de Grieken geen „menschelijkheid” gekend?

Het is zeker dat zij, en waarschijnlijk dat zij reeds vroeg, den kring van verplichtingen van mensch tot mensch getrokken hebben buiten de grenzen van hun eigen staats- of volksgemeenschap, daarmee het begrip „menschheid” ontdekkende en een zeker saamenhoorigheidsgevoel tusschen alle menschen erkennende. Ren aanwijzing daarvan mag men misschien zien in het gebruik van een term, dien wij plegen te vertalen met „naaste”, en beter weergeven met „medemensch”: ὁ πέλας of ὁ πλησίον. Hoe men zich tegenover dezen heeft te gedragen — daarmee houdt de levenswijsheid der oud-Grieksche, z.g. Delphische, spreuken zich veelvuldig bezig. „Spreek geen kwaad van uw mede-mensch.” — „Zijt ge sterk, wees dan zachthandig, want het is beter dat uw medemensch eerbied

¹ Opmerkingen, uitgelokt door de lezing van het werkje van Max Mühl, Die antike Menschheitsidee in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Leipzig, 1928.

voor u heeft dan vrees.” — „Doe zelf niet wat ge in een ander afkeurt”, luidt het menschkundige voorschrift dat zoo nauw verwant is aan den beroemden „gouden regel” ; oude commentatoren omschreven ὁ πλησίον met „quavis alius” ; een modern Duitsch geleerde acht den juisten zin het best weergegeven door het Fransche „autrui”. Toch is het voorzichtig zich af te vragen of de Griek, wanneer hij schijnbaar zeer algemeen verplichtingen tegenover „een ander” erkende, daarbij niet hoofdzakelijk aan zijn medeburgers of taalgenooten dacht; evenals de Israëliet niet het voorschrift „heb uw naaste lief als u zelf” (τὸν πλησίον staat ook hier in de Septuaginta), indien hij al daarbij naast zijn volksgenooten ook de te midden van dezen levende „gerim” op het oog had, toch de menschen van uitheemsche taal en godsdienst uitsloot.

Een samenhoorigheidsgevoel van alle menschen, buiten den kring van medeburgers en stamgenooten, zal men ook bij de aanhangers van Pythagoras erkend hebben; aan hem wordt de uitspraak toegeschreven „alle welgezinde (σπουδαῖοι) menschen zijn vrienden van elkaar, ook al wonen zij nog zoo ver en hebben zij elkaar nooit ontmoet”. Maar vermoedelijk heeft hij toch vooral gedacht aan zijn sekte-genooten ; en in de talrijke stichtelijke anecdotes, die de navolging van dit voorschrift door dezen bevestigen, zijn de menschlievende modellen steeds Grieken.

Volkomen duidelijk uitgesproken is in onze overlevering de overtuiging, dat het verwantschapsbesef ook niet-Grieken insluit, door Theophrastus, in een geschrift over de εὐσέβεια, waarvan ons belangrijke fragmenten bij den neo-platonicus Porphyrius zijn bewaard. „Tusschen Griek en Griek, tusschen barbaros en barbaros, tusschen alle menschen stellen wij het bestaan van verwantschap vast”.

Indien hier nog eens aangewezen wordt dat de Grieken dus het begrip „menschheid” hebben gekend, geschiedt dit vooral om er de opmerking aan toe te voegen dat het *woord* daarvoor altijd is uitgebleven, — evenals overigens dit keer in het Latijn.

Uit de verwantschap van alle menschen heeft Aristoteles en zijn school nader afgeleid het bestaan van sympathie tusschen allen. De natuur, zoo leert hij, heeft in alle wezens van gelijke afstamming onderlinge φιλία ingeplant, het meest in de menschen; van daar onze huldiging van φιλόανθρωποι. Dit woord, dat in de beschaafde taal van de IVe eeuw meest in den zin van minzaam, met vaak een

nuance van „volksfreundlich” gebruikt wordt, krijgt hier voor het eerst de beteekenis van „menschlievend”. (De moderne van „wel-dadig voor armen” ontstaat eerst veel later.) Het bestaan van deze φιλία tusschen alle menschen (πρὸς ὁμοέθνους καὶ ὁμοφύλους . . . καὶ πρὸς πάντας ἀνθρώπους) wordt afgeleid uit het welbekende feit dat de mensch geneigd is zijn naaste (τοὺς πλησίον), als die in nood verkeert, te helpen ; hier blijkt men ondubbelzinnig onder den naaste ook den niet-volksgenoot te begrijpen.

Naast de begrippen „menschheid*” en „menschelijkheid” treft men duidelijke sporen in de Grieksche wereld van dat der „menschelijkheid” ; en reeds in de V^e eeuw voor Christus. „Den mensch is het onwaardig ongeluk van menschen te bespotten” luidt een der vele fraaie spreuken van Democritus. Sophocles gebruikt het woord ἀπάνθρωπος in den ons vertrouwden zin van „onmenschelijk”. Tallooze malen komt de term „menschelijk” voor (het Grieksch kent er drie woorden voor : ἀνθρώπινος, ἀνθρωπικός en ἀνθρώπειος, zoover ik heb kunnen nagaan zonder onderscheid gebruikt) in al de schakeeringen die ook wij er van kennen ; en in den zin van „humaan” treffen wij het althans éénmaal bij den redenaar Andocides, en tweemaal bij Demosthenes aan. Het puntigst is de hooge beteekenis van liet menschelijke in den mensch wellicht uitgedrukt in een vaak (en in verschillende lezing) aangehaalden versregel:

ὡς χαρίεν ἐστ’ ἀνθρώπος, ὅταν ἀνθρώπος ᾖ.

Zeker, een woord voor „menschelijkheid” is in het Grieksch niet ontstaan, evenmin als voor „menschheid” ; maar het begrip heeft niet ontbroken, en is geboren lang voordat wij het in het Latijn kunnen aantreffen. Cicero laat eenmaal een zijner figuren de bede uitspreken „si non hominis, at humanitatis rationem haberet” ; en na hem is deze wending nog vaak gebruikt. Maar zij is niet van hem afkomstig; reeds Aristoteles zou op een verwijt, dat hij een aalmoes aan een onwaardige schonk, tot zijn verontschuldiging aangevoerd hebben: οὐ τῷ ἀνθρώπῳ ἔδωκα ἀλλὰ τῷ ἀνθρώπινῳ.

Heeft niet Plinius met het volste recht de Grieken geroemd als „hommes maxime hommes”?

Utrecht.

H. BOLKESTEIN.

Inleiding tot Horatius.

Een Nederlander, die ingelicht wil worden over Horatius, heeft het voorrecht zich te kunnen wenden tot twee voortreffelijke boeken, die elkander aanvullen : „Beatus ille” van Hartman, verschenen bij van Doesburgh (tweede druk 1921), en „Aere perennius” van Burger, verschenen bij Nijhoff (1926). Daarin wordt echter geen aandacht geschonken aan het buitengewone van dezen dichter, dat hij aan niets den toegang tot zijn bewustzijn weigert, aan het pijnlijke evenmin als aan het streelende, dat hij alles daar laat gelden in zijn betrekkelijke waarde, het kleine zoowel als het groote, en aan niets een absolute waarde toekent, aan het verhevene evenmin als aan het alledaagsche, behalve juist aan deze relativiteit en aan het bewustzijn zelve; waarom Horatius bij uitstek de dichter kan genoemd worden van het menschelijk bewustzijn, terwijl bij andere dichters in den regel het onbewuste de leiding heeft.

Daardoor plegen wij bij Horatius het kleine als vergroot, maar het groote als verkleind te zien, en datgene in hem te missen, waaraan wij in ons zelf op grond van onbewust gebleven motieven een overdreven waarde toekennen, en wat ook werkelijk aan die motieven een geheimzinnige en bovenmenselijke maar dikwijls troebele en gevaarlijke kracht kan ontleenen. Zoo zal de een in hem missen warmte van gevoel, Hartstocht en liefde met een hoofdletter, een ander rijkdom van phantasie, een derde diepzinnigheid en verhevenheid, godsdienstigheid of schoonheidszin „in den waren zin des woords”, kortom Idealisme, een vierde strengheid van moraal of fijnheid en reinheid van geest, een vijfde zuiverheid van smaak en goede manieren, een zesde breed golvend rythme en zangerige melodie, ja velen weigeren hem zelfs om zulk een gemis den naam van dichter, dien zij reserveeren voor anderen, die hun dierbaarder zijn.

Maar die zelfde eigenschap van het alles laten gelden maakt aan den anderen kant, dat wij allen, hoezeer onderling verschillend, ons in Horatius kunnen herkennen, voorzoover wij ons zelf zuiver en oprecht kennen zonder opsmukking of verdoezeling, zonder verheerlijking of verdraaiing onzer individueele bijzonderheden, dat zijn werk voor ieder een andere beteekenis heeft, maar voor niemand zonder beteekenis behoeft te zijn, dat zelden twee men-

schen, die hem liefhebben en vereeren, zich een zelfde voorstelling maken van zijn persoon, en dat hij een veel grooter publiek van oprechte en trouwe persoonlijke aanhangers en bewonderaars heeft door alle eeuwen en door alle landen heen dan de Dichters, die met een uit het onbewuste opduikenden hartstocht bepaalde eenzijdigheden verheerlijken en streelen en daardoor een hevige onweersaanbare beking uitoefenen, die wel behoort tot de allerhoogste waarden van het mensdomein, maar in waarheid alleen geldt voor een kleine gemeente van verwante zielen, terwijl de groote meerderheid hunner luidruchtige volgelingen nauwelijks meer ondergaat dan de fascinatie van het onbegrepen en de suggestie van de blijkbare of schijnbare bewondering der anderen.

Hiermee is zelfs geen poging gewaagd het dichterschap van Horatius te bewijzen of te verklaren. Het genoemde heeft hem stellig niet tot dichter gemaakt, veeleer zou het hebben kunnen beletten, dat hij een dichter werd. Maar dat hij het des ondanks geworden is, dat is het wat hem stempelt tot een zeldzame verschijning. Want al wat hij zegt, is een moeizame doch virtuoze overwinning op het niet aflatend bewustzijn, dat evengoed iets anders of niets gezegd zou kunnen worden.

Dit verklaart menige eigenaardigheid, die anders in zijn werken zou kunnen verbazen, dit verklaart ook hun geringen omvang. Wij bezitten namelijk zoo goed als zeker alles wat hij ooit gepubliceerd heeft. Daarbij is niets uit zijn eerste vijf en twintig en niets uit zijn vijf laatste levensjaren. Het zijn, ruim gedrukt, niet meer dan 250 bladzijden verdeeld over 25 jaren, dus tien bladzijden per jaar, nog geen bladzijde per maand, amper een versregel per dag.

Die zelfde begeerte om te zwijgen, ook waar hij spreekt, leidt eensdeels tot de neiging zooveel mogelijk te zeggen in zoo weinig mogelijk woorden en anderdeels tot de neiging zoo weinig mogelijk te zeggen in zooveel mogelijk woorden. Uit deze dubbele, schijnbaar met zich zelf strijdige neiging, gevoegd bij het bovenpersoonlijke dat te voren is aangeduid, kan aan den eenen kant verklaard worden, dat zijn werk een rijke bron is geworden van citaten, gevlugelde woorden en gemeenplaatsen, en aan den anderen kant dat veel van wat hij geschreven heeft, twijfel wekt, of het wel van zijn hand kan zijn.

Moge hem dan banaal en absurd noemen wie waant zelf buiten het banale en het absurde te kunnen leven, noch banaal noch ab-

surd zal hem noemen wie beseft, hoe hier elke uiting een meesterlijke overwinning is op het hartstochtelijk verlangen om te zwijgen, op den voortdurenden innerlijken tegenstand, waarvan het slechts symptoom en symbool is, jals de dichter zich een onbelangrijk of niet aantrekkelijk onderwerp laat opdringen, of zich dwingt tot een kunstmatig rythme, dat niet in hem leeft.

Wie dat beseft, zal overal in de gedichten van Horatius een zegevierende virtuositeit, een meesleepende triomfantelijkheid ontwaren, die werkt als een verlossing uit den ban van het onderbewuste en van het overbewuste, en wellicht daar het meest, waar de dichter zich het meest geweld aandoet; die zal hem niets meer durven ontzeggen van wat men in hem mist. Hoeveel toch moet hier tot zwijgen zijn gebracht, voor dit zwijgen zelf kon uitbarsten in deze woordenrijke dwaasheden, die onze Schoolmeester benaderd, maar niet geëvenaard heeft, en in deze woordenarme wijsheden, waarvan een enkele voldoende zou zijn om een heel boek te rechtvaardigen, om een nietig menschenleven te adelen, onvergetelijk voor wie ze eens gehoord en begrepen heeft.

Den Haag.

A. RUTGERS VAN DER LOEFF.

UIT DE ANTIEKE FOLKLORE

III. Phaidra op den schommel

(a. Voorstellingen)

Toen wij onlangs in dit tijdschrift¹ enkele nieuwere beschouwingen omtrent de beteekenis van den „dood van Pan” weergaven, bleek het ons, dat wij hier waarschijnlijk te doen hadden met Grieksch-Egyptische voorstellingen, die evenwel later in Griekenland en elders anders werden geïnterpreteerd. Men ging nl. in den dood van Pan het sterven van een vegetatie-daemon zien, wiens heengaan beteekende de komst van den winter en het wegsterven in de natuur. Daarmede wordt de naam van Pan toegevoegd aan een lange rij van stervende natuurgoden : Tammuz, Adonis, Attis, Osiris, Dionusos, en ook Balder². Het onderwerp, dat ditmaal

¹ I 131 vlgg. ; 149 vlgg.

² Voor litteratuur zie C. Clemen, Neue Jahrb. 25—1922—120.

onze aandacht vraagt, brengt ons in dezelfde sfeer: weer zal het blijken te gaan om de beteekenis van een vruchtbaarheid-schenkende godheid. Maar terwijl wij de vorige maal waren aangewezen op een enkel gegeven uit laten tijd, staan ons nu zeer oude aanwijzingen ten dienste ; één gegeven klimt zelfs op tot het tweede millennium vóór Christus.

Dat schommel en wip voor de jeugd in de oudheid evengoed geliefkoosde middelen van vermaak waren als voor de kinderen van onzen tijd, zouden wij begrepen hebben, ook al vonden we daarvoor niet talrijke bewijzen in litteratuur en beeldende kunst. Toch verbaast het ons niet, dat men altijd een beetje vreemd gestaan heeft tegenover een mededeeling van Pausanias, waarin van een schommel sprake is. Als deze „Baedeker der Oudheid” in het tiende boek zijn lezers door Delphi voert, beschrijft hij o.m. ook het langwerpige, door zuilenhallen omgeven gebouw, Leschè geheeten, dat de Knidiërs daar hadden laten oprichten. Het was beroemd om zijn muurschilderingen van den grooten Polugnotos (midden 5e eeuw); deze had n.l. tegenover elkander twee Homerische onderwerpen behandeld, de inneming van Troje en Odusseus' afdaling in de onderwereld. Op dit laatste fresco nu was ook te zien ¹ Ἀριάδνη · κάθηται μὲν ἐπὶ πέτρας, ὄρα δὲ ἐς τὴν ἀδελφὴν Φαίδραν, τὸ τε ἄλλο αἰωρουμένην σῶμα ἐν σειρᾷ καὶ ταῖς χερσὶν ἀμφοτέρωθεν τῆς σειρᾶς ἔχομένην · προεῖχε δὲ τὸ σχῆμα καίπερ ἐς τὸ εὐπρεπέστερον πεποιημένον συμβάλλεσθαι τὰ ἐς τῆς Φαίδρας τὴν τελευτήν. Dus: „zij (Ariadne) is op een rots gezeten en ziet naar haar zuster Phaidra, die op een touw schommelt en aan weerskanten het touw met de handen vasthoudt. En deze houding riep, zij het ook in minder aanstoote-Ujke voorstelling, het uiteinde van Phaidra voor den geest”. Nu is de geschiedenis van Phaidra's onbeantwoorde liefde voor haar stiefzoon Hippolotos voldoende bekend; ten onzent heeft Van Wageningen het onderwerp uitvoerig behandeld in zijn editie van Seneca's tragedie, en in het bijzonder aandacht gewijd aan het voortleven dezer dramatische stof in de moderne litteratuur. Bij Seneca (vs. 1197 vlg.) krijgt men den indruk, dat Phaidra zich gedood heeft met het zwaard van Hippolotos, maar volgens een andere overlevering, die we o.a. vinden in Euripides' Hippolotos, en waarop Seneca blijkbaar zinspeelt vs. 259, zou zij door ophanging een einde aan haar leven gemaakt hebben. Pausanias

¹ Paus. X 29, 3.

onderstelt dus, dat Polugnotos aan deze lezing gedacht heeft en ze „euphemistisch” heeft voorgesteld. En hij heeft, zooals wij nog zien zullen, in die verklaring niet alleen gestaan.

Polugnotos' voorstelling kennen wij alleen uit het bericht van Pausanias. Sinds korten tijd echter bezitten wij een andere voorstelling, die zeer waarschijnlijk identiek is en bovendien van nog veel ouderen tijd dateert. Het betreft een vondst, gedaan in een graftombe ten N.O. van het paleis van Haghia Triada op Kreta. Nilsson beschrijft die vondst aldus ¹: „A very curious find was made in the tomb at H. Triada, which was thought above to contain the remains of a house sanctuary. It consists of a small female figure and two slightly tapering columns of terracotta. The female figure is half seated and clad in a short skirt leaving the legs partly bare, and is pierced through the hips. The columns have no capitals but rounded endings, on which are some protuberances now broken off. These are taken by della Seta to be remains of birds, and by a close examination of the originals the head and one wing of a bird are clearly recognizable on one of the columns. The top of the column is pierced obliquely by a hole from the top to the side. The pieces are now in the Museum of Candia restored as a swinging malden, the swing being suspended between the two pillars. This ingenious restoration seems correct, indeed the only possible one; the difficulty is to reconcile the swinging and the epiphany of gods, if the birds here also are taken to indicate this.” Nilsson geeft verder voor deze merkwaardige figuur geen verklaring, maar Picard ² heeft terecht gewezen op de plaats bij Pausanias en in verband daarmee ook de figuur van Haghia Triada verklaard als een „Phaidra op den schommel”.

Deze opvatting moet wel haast juist zijn. Phaidra is immers als dochter van Minos en Pasiphaë eene Kretensische, en zal wel oorspronkelijk eene maangodin zijn (Phaidra = de schitterende), evenals haar zuster Ariadne en haar moeder Pasiphaë („de voor allen lichtende”); ook wordt het bekende verhaal van de geboorte van den Minotaurus verklaard door de vereeniging van den zonnestier met de maankoe: denk aan de maansikkel, die de maangodin niet zelden op het hoofd draagt en die dikwijls als een paar horens is geïnterpreteerd. Is de onderstelling van Picard juist, dan blijkt de

¹ Minoan-Mycenaean Religion, Lund 1927 p. 286 n. 6. Zie fig. 1.

² Rev. Archéol. 1928 p. 47 vlgg.

Afb. 1

Afb. 2

voorstelling van Phaidra op den schommel oer-oud te zijn en op te klimmen tot het zgn. Minoisch tijdperk, maar wordt de verklaring er niet gemakkelijker op.

Vóór wij evenwel—in een volgende aflevering—de gegeven verklaringen nagaan, dient hier nog gesproken te worden van een andere voorstelling, die dikwijls met onze schommelende Phaidra in verband wordt gebracht.

Op den derden dag van het Atheensche voorjaarsfeest der Anthesteriën vond onder meer ook het feestgebruik der Aiora plaats, gelijk nu na de onderzoekingen van Hauser, Maass en Deubner¹ wel vaststaat. „Aiora” is het Grieksche woord voor schommel; op den zoo genoemden dag schommelden de Attische meisjes, en dat dit gebruik een symbolischen, zin moet gehad hebben, spreekt wel vanzelf.² De Atheners zelf zagen in dit gebruik een herinnering — en dat is wel een merkwaardige parallel naast de boven aangehaalde verklaring van Pausanias — aan Erigone, die een einde aan haar leven had gemaakt door zich op te hangen. Zij was volgens de sage een dochter van den armen boer Ikarios, die eens den god Dionusos gastvrij ontving en van hem den wijnbouw leerde. Voor deze gave maakte Ikarios overal in het land propaganda, totdat herders, die van den wijn dronken werden en meenden, dat zij vergiftigd waren, hem doodden. Erigone, door haar hond Maira begeleid, vond het lijk en in haar wanhoop hing zij zich op aan een boom, terwijl ook haar hond stierf. Ikarios, Erigone en Maira werden vervolgens onder de gesternten opgenomen. Op last van Apollo's orakel zou daarop het Aiora-feest ingesteld zijn als verzoening voor Erigone's dood. Volgens Hyginus³ werd o.a. bevolen, dat de meisjes '*tabella interposita tunibus se iactarent*', een heldere omschrijving voor „schommelen”, wat in het Latijn *oscillare* heet; „schommel” is *oscillum*. Maar *oscillum* kan ook nog iets anders beteekenen en

¹ „Attischer Frühlingszauber”, in Festschr. f. C. Clemen 1926, p. 113 vlgg. Deubner geeft een overzicht van de vroegere litteratuur en polemiseert o.a. ten deele tegen M. P. Nilsson, „Die Anthesterien und die Aiora”, *Eranos* 15—1915—p. 181 vlgg.

² Fig. 2 is ontleend aan een Attische drinknap met roode figuren te Berlijn (Furtwangler-Reichhold, *Griech. Vasenmalerei*, Taf. 125). Hier wordt een meisje, op een schommel zittend, door een Satyr geduwd. De voorstelling heeft betrekking op het Aiora-feest.

³ *Astr.* II 4. Vgl. o.a. de amphora te Boston, *Jb. Dtsch. Arch. Inst.* XIV — 1899 — Anz. 143, 27.

in verband staan met een vruchtbaarheidsritus, zoodat men al vroeg samenhang heeft gezocht tusschen de Romeinsche oscilla en de Attische Aiora. Maar daarover in een volgend artikel.

Groningen.

H. WAGENVOORT.

De beste stuurlui staan aan wal

(Livius XLIII, 22)

Het wil mij lijken, dat men mij, nu het lot Macedonië mij toegewezen heeft als ambtsgebied, hartelijker gelukwenscht dan op den dag van mijn ambtsaanvaarding.

Wel om geen andere reden dan omdat gij van mij verwacht, dat ik aan dien oorlog met Macedonië, die nu al zoo lang traineert, een einde zal maken in overeenstemming met de waardigheid van het Romeinsche Volk. Ik hoop, dat ook de goden dit lot begunstigd hebben en dat zij mij bij mijn krijgsvemchtingen zullen bijstaan. Dit kan ik deels vermoeden, deels hopen ; maar dit durf ik stellig verzekeren, dat ik met inspanning van alle krachten ernaar streven zal uw verwachtingen omtrent mij niet te beschamen. Wat er voor den oorlog noodig is, heeft de Senaat toegestaan en omdat er besloten is tot een vertrek op staanden voet en ik gereed ben, zal mijn collega de zaken even nauwkeurig bezorgen, als ware hij zelf aangewezen om dezen oorlog te leiden.

Burgers, schenkt geloof aan de rapporten, die ik aan den Senaat of aan U zal uitbrengen.

Geeft door uw lichtgeloovigheid geen voedsel aan geruchten, waarvan de zegsman schuil blijft! Want nu weer heb ik gemerkt, dat, wat overal gebeurt, ook in dezen oorlog gebeurt: Niemand is voor wat men zegt zoo onverschillig, dat zijn geestkracht er niet door verzwakken kan.

In alle clubs zelfs, met de hulp der goden, aan alle Societeitstafels zijn er lieden, die legers naar Macedonië voeren. Waar men een kamp moet opslaan, weten zij, welke punten men met versterkingen bezetten moet, wanneer en langs welken pas men Macedonië moet binnenvallen, waar men zijn graan-

voorraden moet opslaan, langs welke route te land of ter zee men konvoeien moet laten aanrukken, wanneer er slag geleverd moet worden en wanneer het beter is te rusten. Niet alleen bepalen zij wat er gebeuren moet, maar telkens als er wat anders gedaan is dan zij meenden dat goed is, stellen zij als tegenpartij den consul formeel in staat van beschuldiging. Dit zijn ernstige belemmeringen voor hen, die de leiding hebben ; want niet allen zijn zij zoo flink en onverzettelijk tegen een slechte pers als Pabius het geweest is, die zijn bevoegdheid liever door de eigenwijsheid van het volk heeft laten inkorten dan onder algemeenen bijval de zaak van den Staat slecht besturen. Ik ben er de man niet naar om te meenen, dat veldheeren niet beciitiseerd moeten worden ; integendeel: hem, die naar zijn eigen inzicht alles doet, houd ik voor eigengereid eerder dan voor verstandig. Maar hoe dan ? Allereerst door bezadigde mannen, die inderdaad deskundig zijn in liet krij^s-wezen en door de praktijk den oorlog kennen, moeten veldheeren beoordeeld worden; dan door hen, die ter plaatse aanwezig zijn bij de krij gs verrichtingen, die den vijand, de verhoudingen van plaats en tijd zien ; die omdat zij als het ware m hetzelfde schuitje zitten, deel hebben aan het gevaar. Derhalve indien er iemand is, zich bewust dat hij mij in den oorlog, dien ik nu voeren ga, wenken geven kan in het werkelijk belang van den Staat, laat hij zijn medewerking den Staat niet onthouden en naar Macedonië met mij meegaan ; een schip, een paard, logies, zelfs de kost zal ik hem ter beschikking stellen. Mist iemand de energie daartoe en verkiest hij het gemakkelijke leven in de stad boven de ontberingen van een veldtocht, laat hem dan geen stuurman aan wal zijn. Stof tot discours levert de stad voldoende ; beperke zij l ia ar praalzucht tot zichzelf ; en laat het haar gezegd zijn : wij zullen ons tot onze beslommeringen in de legerplaats bepalen.

Deze redevoering legt Livius den consul Lucius Aemilius in den mond bij diens vertrek naar het oorlogsterrein in Macedonië in 168 v. Chr.

E. S.
